
SZÖVEGNYELVÉSZETI / SZÖVEGTANI / SZEMIOTIKAI- TEXTOLÓGIAI FOGALOMTÁRAK

2.0. Bevezetés

Ez a fejezet azokkal a fogalomtárakkal foglalkozik, amelyekkel a szövegnyelvészet / szövegtan / szemiotikai-textológia kutatói kutatásuk tárgyához közelítenek.*

A fejezetet a szövegtani kutatásban használt fogalmak egyesített fogalomtárának – mint a legáltalánosabb fogalomtárnak – a bemutatásával kezdjük. Ezután vesszük sorra az egyes kutatókra és / vagy elméletekre jellemzőket.

Ezek között részletesen foglalkozunk a SZIKSZAINÉ NAGY IRMA könyvében található fogalomértelmezésekkel (egy-két helyen enyhén módosítva azokat), és azokból bő változatot mutatunk be. Döntésünket az a tény határozta meg, hogy ezek a fogalomértelmezések érvényesek a szövegtani kutatás legtöbb iránya képviselőjének elméleti keretében.

A többi magyar szerző fogalomtárából ezzel szemben csak a szerző koncepciója szempontjából legjellemzőbb néhány fogalmat választjuk ki, és azok értelmezését (közel azonos módon) a szerző felhasznált könyvét oldalszám megjelöléssel idézve mutatjuk be.

Még radikálisabban járunk el a DE BEAUGRANDE – DRESSLER szerzőpáros fogalomrendszerének bemutatásakor. Tekintettel arra, hogy ez a fogalomrendszer megkülönböztetett módon kizárólag a két szerző szövegtani felfogására jellemző, a teljes rendszer bemutatása mellett döntöttünk.

* A fejezet felépítése a következő:

- 2.1. A szövegtani kutatásban használt fogalmak egyesített fogalomtára
- 2.2. Deme László *beszerkesztettség* elméletének alapfogalmai és értelmezésük
- 2.3. Békési Imre *tömbösödés* vizsgálatával foglalkozó műveinek alapfogalmai és értelmezésük
- 2.4. Szikszainé Nagy Irma *Leirő magyar szövegtan* című művében használt fogalmak és értelmezésük
- 2.5. Tolcsvai Nagy Gábor *A magyar nyelv szövegtana* című művének alapfogalmai és értelmezésük
- 2.6. De Beaugrande – Dressler *Introduction to Textlinguistics* című művének alapfogalmai és értelmezésük a mű magyar fordítása alapján
- 2.7. *A szemiotikai-textológia* alapfogalmai és értelmezésük Petőfi S. János *A szöveg mint komplex jel* című műve alapján

2.1. A szövegtani kutatásban használt fogalmak egyesített fogalomtára

A

aktuális mondattagolás
anafora
anaforikus
analógia
antecedens
apperceptum
argumentatív interpretáció
architektónika
argumentum
argumentum-szerep indikátor
atomi szöveg
auditív figura
auditív notáció
autonóm részs~~z~~öveg

B

bekezdés
bennfoglalás
beszerkesztettség
beszédaktus
beszédaktus-elmélet
beszédtevékenység
beszélt nyelvi szöveg
bevezetés

C

cím
címtípusok

D

deixis
denotáció
denotátum
designatio
designatum
deszkriptív interpretáció
deszkriptív propozíció
dialógus
dictum
discourse analysis
dominánsan verbális szöveg

E

ellipszis
elméleti interpretáció
előfeltevés
első fokú kompozícióegység
emotív funkció
endofora
értékelő interpretáció
érvelő interpretáció
esetgrammatika
esztétika
etnometodológia
evaluatív interpretáció
evocatum
exofora
explikatív interpretáció

F

fatikus funkció
felszíni struktúra
figura
figuratív interpretáció
fogalmi jelentés
forikus elemek
formáció
funktor és argumentuma(i) struktúra
funktor

G

generálás
generatív grammatika
generatív szemantika
grammatika

H

hermeneutika
hiperonima
hiperonim szöveg
hiponima

I

időszerkezet
illokúció
implikáció
implikátúra
imágó
inferencia
információelmélet
inherens organizáció
inkoherens
inkohezív
inkonnex
intenció
interpretáció
interpretációelmélet
interpretációfolyamatok
interpretációtípusok
interpretálhatóság
interpretatív szemantika
intertextualitás
intertextuális tipológia
írásképek
irodalmi magyarázat
izotópia

J

jel
jelkomplexum

K

katafora
kalligramma
kanonikus nyelv
képvers
kód
kognitív pszichológia
koherencia
koherens
kohezív
kohézió
kombináció
a kommunikáció alapvető tényezői
kommunikációelmélet
kommunikációs funkciók
kommunikatív jelentés
kommunikátor

kommunikátum

kompetencia
kompozíció
kompozicionális elemzés
konatív funkció
konkrét költészet
konnektor
konnex
konnexitás
konnotatív
konnotatum
konstitúció
konstringencia
konstringens
konstrukció
kotextuális egységek
kotextuális elemzés
kotextus
kontextuális formáció
kontextuális jelentés
kontextualizáció
kontextus
korreferencia
korreferens
korpusz
közlésegység(ek)/kommunikációegység(ek)
kreatív-produktív szövegmegközelítés

L

lehetséges világ
leíró interpretáció
lexikai (szemantikai) mező
linguisztika
lokúció

M

magyarázó interpretáció
makrostruktúra
makroarchitektónika
másod- és magasabb fokú kompozícióegységek
médiüm
megnyilatkozás
mélystruktúra
mentális kép
metanyelv

metanyelvi funkció
metrika
mezoarchitektónika
mikroarchitektónika
modális
modális logika
modalitás
modell
mondattan
mondattömb
monológ
multimediális kommunikátum
multimediális szöveg

N

naturális interpretáció
nominális referencia
notáció

Ny

nyelv
nyelvészet
nyelvfilozófia

Ö

összefüggőség, összekapcsoltság

P

paradigma
parafrázis
performancia
performatív
performatív-modális prepozíció
perlokúció
poétika
poétikai funkció
posztcedens
pragmatika
predikátum
preszuppozíció
procedurális interpretáció
proformák
pronominalizáció
propozíció
propozicionális attitűd
pszicholingvisztika

R

referencia
referenciális funkció
referenciális jelentés
relátum
relátum-imágó
relátum-indikátor
relátum-környezet
rendszernyelvészet
rendszermondát
a rendszer elemei használatának nyelvésze-
te
rendszerszerű formáció
rendszerszerű sensus
réma
részszöveg
részvilág(ok)
retorika

S

sensus
sensus designatus
sensus referens
significans
significatio
significatum
stilisztika
struktúra
strukturális interpretáció

Sz

szelekció
szemantika
szemiotika
szemiotikai szövegtan
szemiotikai textológia
szignifikáns
szignifikátum
szimbolikus reprezentáció
szintagmatan
szintaxis
szociolingvisztika
szótan
szöveg
szövegelmélet
szövegfajta

szövegfeldolgozás
szövegfonetika
a szöveg funkcionális beágyazottsága
szöveggrammatika
szövegkompetencia
szövegmondat
szövegnyelvészet
szövegösszefüggés
szövegtan
a szövegtani kutatás lehetséges céljai
a szövegtani kutatás lehetséges tárgyai
szövegtipológia
szövegtípus
szövegvilág
szuperstruktúra

T
tárgyalás
téma - réma
tematikus progresszió
teoretikus interpretáció
tételmondat
textológia
textualitás
textúra
tömbösödés
transzformáció
tudáskeret

U
utalás

V
való világ
vehikulum
vehikulum-imágó
vehikulum-indikátor
vehikulum-környezet
világalkotó propozíció
vizuális figura

2.2. Deme László *beszerkesztettség* elméletének alapfogalmai és értelmezésük

A mondat és a szöveg viszonya. A mondategész a beszédmű (a szöveg) része; így sok sajátosságával – önmagán kívül – a beszédművet is jellemzi. A beszédműnek szerkezete van, továbbá olyan vonásai, amelyek szerves magasabb egésszé teszik az alkotóelemeiül szolgáló mondatokkal szemben. (Deme László: *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*, Akadémiai Kiadó, 1971. p. 380–382)

A mondatok szövegbe ágyazottságának a jelei:

a/ a mondatok felépítettségén

Szövegpélda

„¹A fonetika a *beszédhangokkal* foglalkozik. ²*Beszédhangokon* az emberek nyelvi érintkezésében használatos hangjelenségeket értjük. – ³Az emberi beszédben előforduló hangjelenségek mindig nagymértékben *egyéni*ek és *egyszeri*ek. ⁴Ezeket az *egyéni* és *egyszeri* bélyegeket is tekintve elmondhatjuk, hogy ahány beszédhang, annyiféle.” (Deme 1971. p. 380)

A szövegbe ágyazottság kommunikációs jelei

Kommentár

„Hogy a második mondatban miért épp a *határozó (Beszédhangokon)* áll az élen, azt magában a mondatban nem magyarázza semmi. A mondaton kívülről, a szövegbeli előzményekből azonban megkapjuk a megfejtést. Ami ugyanis az első mondatban »réma« volt, elért eredmény, az ismétlődik itt, most már persze »témaként«: kiindulópontként.

b/ A szövegbe ágyazottság grammatikai jelei

Kommentár

Ugyanígy viszonyul a harmadik mondat a másodikhoz, sőt a negyedik is a harmadikhoz. Ám ez utóbbiban még van valami, amit az előző mondat tesz érthetővé. Az, hogy miért használjuk – használhatjuk – itt a két egymás mellé rendelt elemet jelzőként. Azért, mert az előzőben állítottuk őket, s így megteremtődött a lehetősége annak, hogy most már említésszerűen, csak mintegy emlékeztetőként álljanak.” (Deme 1971. p. 381)

A mondatok szövegbe ágyazottság jelei a mondatok egymáshoz kapcsolódásán

Mellérendelő típusú logikai viszonyok

Szövegpélda

„Az Általános Munkásegylet a hatvanas évek végén nagy nehézségekkel küzdött. [Ugyanis] Működését főként az akadályozta, hogy a kormány elodázta alapszabályainak jóváhagyását. [Tehát] Az alapszabályok engedélyezése érdekében az egylet vezetősége támogatást keresett az uralkodó osztályok körében. Szintén a lassalleánus nézetek következménye volt, hogy a szervezet első vezetői, Viola Károlyival az élen, egy kormányt támogató irányvonal meghonosítására tettek kísérletet, s a választásokon a kormánypártot támogatták. Rövidesen világossá vált *azonban*, hogy ez az út a szocialista munkásmozgalom bázisának leszűkítéséhez vezet. [Ugyanis] A kormánytámogató politika rövidesen megbukott az öntudatos munkásság ellenállásán. [És] Az ortodox lassalleánus vezetők háttérbe szorulása, majd leváltása hibás politikájuk szükségszerű következménye volt.”

Kommentár

Az idézett szövegben együtt álló szomszédos mondategészeket mellérendelő típusú logikai viszony fűzi össze. E viszony logikai természete több helyen vitatható, de bárhogy magyarázzuk is ezeket: „az egymáshoz kapcsolódás ténye mindegyiknél kétségtelen.” (p. 382)

Burkolt alá-fölérendeltség

Szövegpélda

„Az Általános Munkáspárt vezetőségének legerősebb és legharcosabb ellenzéke a radikális szocialisták soraiból került ki. [Alak] Hevesen bírálták a párt békülékeny politikáját. (...) A nyolcvanas évek vége felé egyre erőteljesebben lépett fel a nyomdászellenzék. [Amely] A szakszervezeti mozgalom létrehozását, a gazdasági küzdelmek támogatását sürgette.”

Kommentár

Megtehetjük azt is, hogy az alárendeltnek értelmezett mondategészekbe az *ezek*, illetve az *ez* közelre mutató névmást illesztjük bele. Ezzel önállóságukat megmentjük; de a burkolt alá-fölérendeltségi viszonyt nem szüntetjük meg, csak megfordítjuk. Az *ez* és *ezek* ugyanis változatlanul kifelé mutatnak a mondatból, burkoltan maguk alá rendelve ezzel az előtti állót. „*Ki, mi* sürgette?”, a válasz: „A nyolcvanas évek vége felé egyre erőteljesebben fellépő nyomdászellenzék.”

(E témakör bővebb kifejtése: Deme László: Magyar Nyelvőr 89: 292–302 [1965])

Mondatszerkezeti alapsajátságok a vizsgált szöveg (korpusz) mondatainak azok a jellemzői, amelyek a kommunikáció (közlés és megértés) sorsát leginkább befolyásolják. Ezek az alábbiak: a vizsgált szöveg (korpusz) mondategészeinek, mondategységeinek, mondatfunkciós részeinek és szerkezetrészeinek **szinteződése**, a **tömbösödése** és **kapcsolásai**. Ezek gyakorisági arányaiból Deme László a főbb szövegfajták (narráció, argumentáció stb.) alábbi mutatóit vonta el.

A vizsgált szövegfajták statisztikailag releváns korpuszainak mutatói

Szerkesztettségi mutató: a szövegben található mondategységek és az őket magukban rejtő mondategészek hányadosa.

Bonyolultsági mutató: a mellé- és az alárendelő kapcsolások részesedési aránya az egyes szövegfajtákban.

Mélyiségi mutató: jellegzetesen az összetett mondatok sajátja, azok szövegbeli szinteződését fejezi ki, vagyis hogy melyik mondategység (tagmondat) hányad fokú alárendelésben áll.

Tagoltsági mutató: jellegzetesen az összetett mondatok sajátja, azok szövegbeli tömbösödését fejezi ki. A vizsgált szöveg (korpusz) tagoltságának értékét az egy-egy mondategészre eső tömbök száma adja.

Zsúfoltsági mutató ugyancsak az összetett mondatok sajátja, azok szövegbeli tömbösödését fejezi ki; a szöveg zsúfoltságának értékét az egy-egy tömbbe tartozó tagmondatok száma adja meg.

Telítettségi mutató: a mondatterjedelemmel mint a mondategészek és a mondategységek tartalmas szavainak számából következő szövegsajátság. (p. 394)

(E témakör további vizsgálata. B. Fejes Katalin: *A szintaktikai állomány természete gyermekszövegekben*. Nyelvtudományi Értekezések 136. sz. Akadémiai Kiadó, 1993.)

A mutatók átlagában megnyilvánuló törvényszerűségek (Deme 1971. p. 396)

Szétszóródás törvénye: „Minél nagyobb a a szöveg (korpusz) mondategészeibe foglalt mondategységeinek (tagmondatainak) a száma, annál nagyobb a telítettségüknek (átlagos szószámuknak) egymáshoz (és a közös átlaghoz) mért szórásértéke.

Linearitás törvénye: a terheltségek lineáris eloszlásának és változásainak törvénye.

Zsugorodás törvénye: Az összetett mondat tagmondatainak telítettsége (átlagos szószáma) sohasem éri el az egyszerű mondatét.

Elsékélyesedés törvénye: Csökken a lehetőségek kihasználtsági foka a bonyolultabb esetekben.

Elmélyülés törvénye: A legfelső szint kihasználtsága (és népessége) kisebb az elvileg elvárhatónál.

Középre húzódás törvénye: főként a szinteződést jellemzi. A felső szint is és az alsó fél is elnéptelenedik, s ezáltal terheltebbé válnak a közbülsők (főként az első alárendelésé).

Összezsúfolódás törvénye. A tömbösödés vizsgálatakor azt találjuk, hogy a tagmondatok számának növekedésével nem a mondategészben foglalt tömbök száma (azaz a mondategész tagoltsága) nő elsősorban, hanem a tömböket alkotó tagmondatoké (azaz a tömbök zsúfoltsága).

Kiegyenlítődés törvénye. Ahol a részértékek ingadoznak, az átlagérték e törvény értelmében középhelyet foglal el.

Egyensúlytörvény. A (szószámmal mért) telítettséggel összefüggésben a többtagú összetett mondatnak első és utolsó tagmondata gyakran nagyobb átlagterjedelmű, mint a közbűlsők.

2.3. Békési Imre *tömbösödés* vizsgálatával foglalkozó műveinek alapfogalmai és értelmezésük

A **tömbösödés** az összetett alakulatok szerkezeti / kompozíciós sajátossága. Minden olyan nyelvhasználati alakulatban létrejön, ahol kettőnél több komponense miatt a megértés számára ez fontos. Két vagy több elem tömbösödése mindig valamivel szemben keletkezik; különösségét az adja, hogy mi mivel (és mivel szemben) kapcsolódik szorosabb egységbe; vagyis a grammatikai szerkezetek (pl. szintagmabokrok) komponensei elvileg azonos módon tömbösödnek, amiként a többszörösen összetett mondatokéi, illetőleg ahogy bármely szöveg értékű komplex alakulat szemantikai-pragmatikai összetevői.

A **tömbösödésvizsgálat magyar tudománytörténeti alapjai.** E szerkezeti / kompozíciós sajátosságot mint szövegnek – a szinteződésével összefüggő – mondat szerkezeti sajátosságát DEME LÁSZLÓ tárta fel, és foglalta rendszerbe a *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata* (1971) c. művében (p. 58., 80., 124., 221., 394).

Szerkezeti sajátossággént a tömbösödés tipikus formája a **szakaszos linearitás**. például a mélyen szerkesztett, hierarchikusan tagolt szintagmák linearitása, amely – a tagok tömbösödése következtében – nem abszolút, hanem szakaszos, s ez a szakaszolódás fogódzókat, relatív nyugvópontokat ad a partnernek. B. FEJES KATALIN példájával (B. FEJES 2005. p. 26–77):

„(Almát fájáról földre hullni) (saját szememmel) sose láttam.” (Illyés Gyula)

A mondatfelépítés lineáris ábrája (ahol a nagy betűk az egyes mondatrészeket, a zárójelpárok a mondatrészfunkciós tömbhatárokat képviselik):

$$(T - ((h_{ról} \sim h_{re}) \setminus H_{ni})) - (j_m \setminus H_{mel}) - H - Á).$$

A tömbhatár valóságosságát a tömbön belüli tárgyi \rightarrow alanyi transzformáció igazolja: (Almát fájáról földre hullni) \rightarrow (fájáról földre hulló alma), azaz

$$(T - ((h_{ról} \sim h_{re}) \setminus H_{ni})) \rightarrow (((h_{ról2} \sim h_{re2}) \setminus j_{m1}) \setminus A)$$

A tömbről és a tömbösödés pragmatikai-szemantikai-grammatikai sajátosságainak összefüggéseiről PETŐFI S. JÁNOS közölt értelmező-rendszerező tanulmányt (In: R. Molnár Emma főszerk. *Absztrakció és valóság* 1996. 265–275). A **tömb** – írja összegző véleményében PETŐFI – „a kompozíció olyan mikro- és középegysége, amelynek a felépítése még – a rendszerszerűnek tartható – nyelvi tudás igénybevételével leírható”.

Békési Imre tömbösödés-vizsgálatának főbb kategóriái

1. A mondat fölötti szövegszerkezeti egység. (A bekezdésnyi beszédmű szinteződésének és tömbösödésének kísérleti vizsgálatáról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XI. pp. 15–25 (1976))

A bekezdésnyi beszédmű a szövegtan „egyszerű mondata”: rövid terjedelme ellenére befejezett, egész közlés – amiként teljes értékű mondat az egyszerű mondat is.

A mondategységek bekezdésen belüli tömbösödése és szinteződése.

A mondatrend, a logikai kapcsolat és a konstrukciótípusok összefüggései.

2. A tömbösödés vizsgálata napihírek korpuszaiban (*Szövegszerkezeti alapvizsgálatok*. Akadémiai Kiadó, 1986.)

A napihír főbb konstrukcionális sajátosságai: (p. 52)

átlagos hosszúsága,

a mondategységek sorrendi helye,

a kapcsolat szorossága: a konstrukció mondatainak tömbösödése–altömbösödése, a kapcsolások tartalmi-logikai fajtái.

A négy- és az ötmondatos újsághírek közvetlenül nem mondategységekre, hanem előbb tömbökre tagolódnak; a négymondatos napihírek például ilyen konstrukciókra épülnek:

$((1 - 2 - 3 - 4))$,

$((((1 - 2) - 3) - 4), (1 - (2 - (3 - 4))))$ stb. (p. 157)

Főkapcsolás, alkapcsolás

A főkapcsolás a teljes konstrukció függvényében, az alkapcsolás a tömb függvényében áll.

A főkapcsolás helyén vizsgált viszonyfajtákat újra kell tárgyalni alkapcsolásként funkcionálva is. (p. 219)

3. A tömbösödés vizsgálata esszészövegekben (*A gondolkodás grammatikája*. Tankönyvkiadó, 1986.)

A konstrukciótípus a beépítésének lehetőségeivel együtt felfogott tipikus gondolati konstelláció. Formailag egyfajta szövegszerkezeti alapegység, amelyet két tartalmi-logikai viszonyfajta hierarchikus egysége jellemez. A magasabb szövegegységbe a két viszony-

fajta (s a viszonyított részek sorrendi cseréjével) épül be, beépítetlen helyzetében pedig szövegmű értékű lehet, s a lezártág érzetét kelti. (p. 31)

A kötőszó szerepe: 1/ a nélkülözhetetlen kötőszó, 2/ a konstrukcionális helyzet és a kötőszó,

A központosítás szerepe: A grammatikai és a konstrukcionális tagolás egybeesése, illetőleg eltérése (p. 59)

A sorrend szerepe (p. 94)

Az aktuális tagolódás és a tartalmi-logikai kapcsolás összefüggése (p. 121)

A konstrukciótípusok rendszere (pp. 133–341)

A tartalmi-logikai, valamint az időbeli viszonyítás (p. 343)

4. A tömbösödés vizsgálata jelentésszerkezetekben (*Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése*. JGYTF Kiadó, Szeged, 1993.

A de kötőszó környezetstruktúrája. A környezetstruktúrán olyan kötőszóegyütteseket értek, mint a *de... mert*, a *de... (te)hát*, a *mert... bár* és a *de... hisz*. (...) Munkámban arra vállalkozom, hogy e kötőszóegyütteseket bemutassam, s rájuk szemantikai-pragmatikai magyarázatot adjak. (p. 7)

Szemantikai kiindulás szerkezet annak igazolására, hogy a kötőszóegyütteseket alkotó tartalmi-logikai kötőszók nem véletlenül szerepelnek együtt a nyelvhasználatban. (p. 11)

A konstrukciótípusok. Az egyes ellentétfajták s az ok-okozatiság együttes tömbösödésében megnyilvánuló alakulatokat konstrukciótípusoknak neveztem el; létezésük valóságosságát különféle szövegfajtákban tipológiai-gyakorisági vizsgálatokkal, konfrontatív elemzésekkel, sorrendi transzformációkkal lehet igazolni. (p. 9)

A kettős szillogizmus (p. 25)

A kettős szillogizmus tipikus 'szubvilágai' (p. 49)

5. A mondatnyelvészet és a szövegnyelvészet között: a tömbösödés. In: Petőfi S. J. – Bácsi J. – Békési I. – Benkes Zs. – Vass L.: *Szövegtan és prózaelemzés*. Trezor Kiadó, Budapest, 1994. (pp. 23–40)

Tömbösödés. Ahogyan a fő- és az alviszony együttes közreműködésével (a viszonyok viszonyaként) a jelentésegész széttagolódik, az a tömbösödés egyik általános módja, s főként az érvelő szövegben tipikus. A két viszony egyaránt tartalmi-logikai (értelem-szemantikai, logikai-szemantikai) természetű. Az egyes kötőszók szerepköréből következően a tömbösödésnek két alapesete különböztethető meg. (pp. 23–33)

1. Tömbösödés jön létre a viszonyított részek (szintagmatagok, mondategységek, szövegmondatok, szövegegységek) **tematikai** összetartozása-elkülönülése révén, azaz a hely-idő-cselekvő-cselekvés vetületeként. A tömbösödésben ekkor a viszonyított részek **szorossági különbsége** fejeződik ki.

2. **Fontossági hierarchiát** találunk a tömbösödésben, ha egy viszonyfajta használata feltételezi (esetleg előírja) egy másik viszonyfajta használatát is. Jellegetesen ilyen a megszorító *de*, amely – egyik esetében – egy (többnyire) implicit következtetést (elvárást) töröl.

Egy konstrukciótípus tömbösödési variánsai (pp. 33–38)

A viszonyított tagok propozicionális szerepe. A viszonyok viszonya mellett domináns jegye az elemi jelentésszerkezetnek, hogy a viszonyított tagok miféle propozicionális szerepet töltenek be; ezek kommunikációs-performatív, szubvilágalkotó, tényállásleíró szerepek lehetnek (vö. ETŐFI S. JÁNOS 1990. P. 206)

6. **A tömbösödés analitikus vizsgálata szövegekben.** In: Petőfi S. J. – Bácsi J. – Békési I. – Benkes Zs. – Vass L.: *Szövegtan és prózaelemzés*. Trezor Kiadó, Budapest, 1994. (pp. 158–189)

Három nyelvi kompozíciós szabály szövegszervező együttműködése: 1/ a szövegek aktuális tagolódása, 2/ a szövegek koreferencia-viszonyai, 3/ a szövegrészek tartalmi-logikai viszonyításai (pp. 159–183)

A tömbösödés és a világra vonatkozó ismeretek: a nyelvre vonatkozó tudással egységben a világra vonatkozó tudás szerepét emeljük ki. (pp. 153–187)

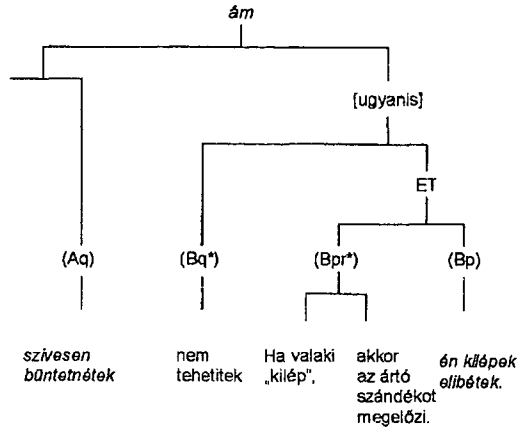
7. **A tömbök implicit komponenseinek reprezentálása.** In: Balázs G.–Veszelszky Á. szerk. *Nyelv és kultúra, kulturális nyelvészet*. Bp., 2012. (pp. 333–335)

A szöveg szintjén olyan kompozícióelemek is működnek, amelyek implicitek ugyan, de jelenlétüket valamely explicit eszköz (pl. kötőszó) feltételezi, illetőleg – erejéből következően – elő is írhatja. Ennek értelmében tekinthetjük tömbnek (is) az alábbi József Attila-sonett utolsó versszakát:

„Szendereg szivemben a vétek,
melyet szivesen büntetnétek,
ám én kilépek elibétek.”

(József Attila: Éltelem, így érdemeltem...)

Az itt idézett három tagmondat csak két egység ugyan (hiszen a második az elsőnek mellékmondata), az *ám* kötőszó azonban két implicit tagot is modellál saját utótagjában: egy implicit konklúziót (‘nem tehetitek’), valamint az egész gondolatmenet alapjául szolgáló általános vélekedést (‘Ha valaki „kilép”, akkor ezzel az ártó szándékot megelőzi, megghusítja’). A versszak jelentésének belső tömbösödését az alábbi ágrajzzal reprezentálhatjuk.

Kommentár

Az ágrajzról leolvasható, hogy a jelentésszerkezet utótagjának **nem csupán a nagy premisszája implicit**: (Bpr*) 'Ha valaki „kilép” a többiek elé, akkor ezzel az ártó szándék megvalósulását megelőzi/megakadályozza'. Az utótag **konklúziója is implicit**: (Bq*) 'nem tehetitek', amely az előtag explicit konklúziójának közvetlen ellentéte:

(Aq) *szívesen büntetnétek*, *ám* (Bq*) 'nem tehetitek,...'

Egyértelmű, hogy – a (Bp)-vel reprezentált – explicit kijelentés önmagában nem indokolná az utótag ellentétes viszonyítását. Az „*én kálépek elibétek*” itt a megokoló szerepű jelentésegység (tömb) konstituense, s azzal mint relatív egészzel együtt áll az *ám* kötőszó mögé.

2.4. Szikszainé Nagy Irma *Leíró magyar szövegten* című művében használt fogalmak és értelmezésük

aktuális mondattagolás = a mondat standard szintagmatikus tagolásával szemben a pragmatikai tényezők: a kontextus és / vagy a szituáció függvényében a szórenddel és a hangsúlyozással összefüggő olyan tagolás, amely régi elemre, ismertre és új elemre, ismeretlenre bontja a mondatot (↔ **topic-comment felosztás**, ↔ **téma-réma felosztás**).

anafora =

1. *retorikai szakkifejezésként*: tagmondat vagy szintagma kezdetén ismétlődő jelentésegység,

2. *textológiai* szakkifejezésként: visszautalás fogalmi jelentésű szóval vagy névmással a szöveg egy előbbi pontjára: a már említett nyelvi elemre teljes vagy részleges szemantikai ekvivalencia vagy pragmatikai kapcsolat alapján

antecedens = az anaforikus utalás szövegelőzménye; többnyire NP (főnévi csoport) formájú szövegelőzmény

bekezdés = a szövegszerkezetnek a mondatömb feletti egysége; az írott szöveg szemantikai-logikai, szintaktikai-intonációs-tipográfiai szegmentuma, amely központoszási jelként értelmezhető: az egyik bentebb kezdéstől a másik bentebb kezdésig tart, a legnagyobb mikroszerkezeti egység rendszerint szövegmondatok együtteseként (↔ **paragrafus**)

bennfoglalás = szemantikai-pragmatikai meghatározottságú logikai bennfoglalás, sejtetés; megnyilatkozással többletjelentés sugallása; olyan nyelvi ki nem fejtett jelentéselem, amelynek érvényessége mind a közlő, mind a befogadó számára nyilvánvaló, mivel az egyik jelentéselem meglétét szükségszerűen összeköti egy másikkal (↔ **implikáció**)

beszédaktus = az Austin nevéhez fűződő beszédaktus- (beszédcselekvés-) elmélet szerint: beszédesemény, megnyilatkozás produkálása a beszéd alapegységeként (↔ **beszédcselekvés**)

beszédaktus-elmélet = a nyelvi megnyilatkozásokat cselekvésként (beszédaktusként) értelmező nyelvelmélet (↔ **beszédcselekvés-elmélet**)

beszédcselekvés → **beszédaktus**

beszédcselekvés-elmélet → **beszédaktus-elmélet**

beszédhelyzet = a tér-idő és a beszédársak függvényében változó helyzet; a nyelvi interakcióban résztvevők szociokulturális helyzete, kapcsolata; a szövegalkotást, a közlést meghatározó pragmatikai tényezők összessége: ki, kinek, miről, hol, mikor, miért, hogyan... mond el valamit (↔ **situáció**)

beszerkesztettség = a szövegnek az a tulajdonsága, amely egy kisebb szövegegységnek a szöveg egy nagyobb egységébe való beágyazottságát, beépítettségét mutatja

cím = a szöveg kataforikus / deiktikus szerepű eleme

címtípusok = funkciójuk szerint témamegjelölő, műfajjelölő, reklám- vagy címkeszerepű címek

comment a mondatnak a topicot követő második szerkezeti egysége, amely az igéből és a mondathangsúlyos mondatrészről áll, ez a mondatnak az előzményekből nem ismert, újat mondó része, mondathangsúlyos eleme (↔ **réma**)

deiktikus utalás = konkrét beszédhelyzetben vagy kontextusban személyre, tárgyra, körülményre (helyre, időre stb.) vonatkozó, rámutatásszerű névmási utalás

deixis = a szövegbeli utalás egyik fajtája: rámutatás (↔ **anafora**, ↔ **katafora**)

dialógus = szöveg függvényében álló szöveg (↔ **párbeszéd**)

discourse analysis = párbeszédelemzés, társalgáselemzés

együttműködési alapelvek = Grice interakcióelmélete szerint a konverzációban a résztvevők kölcsönös alkalmazkodásának szabályai

ellipszis = az utalás sajátos formája, amelyben a hiánynak funkciója van; a referenciálisan azonos elemre utalás az elvileg megismétlendő nyelvi elem törlésével történik; olyan szövegelem-elhagyás, amely szintaktikailag és szemantikailag rekonstruálható

előfeltevés = a szövegértelmezéshez szükséges, de nyelvileg meg nem fogalmazott, világismeretünkből fakadó feltételezett jelentés (↔ **preszuppozíció**)

endofora = szövegen belültre utalás

exofora = szövegen kívültre utalás

fókus = a generatív grammatikában a mondat intonációs súlypontja: szemantikailag, pragmatikailag, fonetikailag a leghangsúlyosabb szakasza, a magyarban vagy az ige vagy az ige elé tett szó; a comment első mondathangsúlyos eleme

globális kohézió = a szöveg nagyobb egységeire kiható, főként szemantikai, strukturális, stilisztikai és akusztikus eszközök által létesült kapcsolat (↔ **makrokohézió**)

időszerkezet = a szöveg időt jelölő szemantikai kötőelemei

illokúció az austini beszédaktus-elméletet továbbfejlesztő Searle felfogásában a beszédaktusnak az egyik típusa: beszédcélzat, az a cselekvés, amelyet a kimondással végrehajtunk; ez lehet állítás, kérdezés, parancsolás stb. mint beszéd tett) (↔ **lokúció**, → **perlokúció**)

implikáció → **bennfoglalás**

implikátúra = Grice interakcióelmélete szerint a megnyilatkozásban bennfoglalt állítás

interpretáció = a befogadónak a szövegészlelést követő tevékenysége: a szövegértelmezés

interpunkció = szövegközpontozás

intertextualitás = szövegköziség; szövegek közötti, fölötti asszociatív úton keletkező összefüggés: egy korábban létezett szöveg részleteinek szó szerinti vagy célzásszerű bevitele más szövegbe; egy szöveg(rész)nek más szöveggel vagy szövegrésszel való azonossága, kapcsolata, egy korábban olvasott szöveg hatása

izotópia = Greimas elmélete szerint: egy szöveg szemantikai egységét és egyneműségét biztosító jelentésszálak ismétlődése; a közös tartalmi jegyek alapján létesülő homogén jelentéssík, relatív szemantikai egyneműség

katafora = előreutaló szerepű mutató névmási jellegű nyelvi elem, amely a szöveg egy későbbi pontjára utal: egy még csak ezután említendő nyelvi elemre a szemantikai ekvivalencia vagy pragmatikai kapcsolat alapján

koherencia = a szövegösszetartó erő egyik fajtája, **pragmatikai természetű** szövegösszetartó erő

koherens = koherenciát érvényesítő, pragmatikai szempontból összefüggő

kohézió = a szövegösszetartó erő egyik fajtája, a szöveg szemantikai jellegű összefüggése

kohezív = kohéziót érvényesítő, szemantikai szempontból összefüggő

kommunikációs funkciók = a kommunikációelmélet szerint a kommunikációs tényezőknek megfelelő közlési szerepek

kommunikációs tényezők = *adó* (szövegalkotó), *vevő* (befogadó), *nyelvi kód*, *üzenet* (szöveg), *kontextus* (a beszédhelyzet tárgyai, eseményei), *kontaktus* (kommunikációs csatorna)

kompetencia = a generatív grammatika alapfogalmaként a szövegalkotás alapjául szolgáló nyelvismeret, a nyelv elvont szabályrendszerének ismerete, amely a szövegalkotót képessé teszi mondatok / szövegek létrehozására

konnektor =

1. a mondatok közötti tartalmi-logikai viszonyokat kifejező kötőszók;

2. más típusú kötőelem: rag, névmás stb.

konnex = konnexitást érvényesítő, vagyis grammatikai kapcsoltságú

konnexitás = a szövegösszetartó erő egyik fajtája, egy szöveg mondatainak grammatikai kapcsoltsága

konstrukció = szerkesztés, azaz az eljárás, amellyel szöveget hozunk létre

kontextuális elemzés = az egyszerű mondat nagyságrendű megnyilatkozások kontextusának és funkciójának tanulmányozása a beszédaktusok, a szociális struktúra és stílus-struktúra szerint

kontextuális jelentés = a szöveg környezetétől függő jelentés

kontextus = a szöveg (nem nyelvi) környezete

korreferencia = szövegelemek összekapcsolódása, kölcsönös egymásra vonatkozása, megfelelése a referenciális azonosság következtében

korreferens = referenciálisan azonos dologra, személyre vagy pragmatikailag azonos szövegvilág-darabra utaló

kotextuális elemzés = szövegelemek szövegen belüli nyelvi környezetükre vonatkozó elemzése

kotextus = egy szövegelem szövegen belüli nyelvi környezete

kulcsszó = a szövegnek az a tartalmi középpontjában álló szava, amelynek a szöveggyakorlása a legnagyobb

lokális kohézió = mondatközi kapcsolat, illetve egymás után álló mikroszerkezeti egységek grammatikai-szemantikai összefüggése

lokúció = az austin-i beszédaktus-elméletet továbbfejlesztő Searle felfogásában a beszédaktusnak az egyik típusa: a megnyilatkozás, vagyis a beszéd, az írás mint cselekvés (beszédtett): egy hangsor kiejtése vagy leírása

makrokohézió → **globális kohézió**

makrostruktúra (↔ **szuperstruktúra**) = globális összefüggést mutató szerkezet; a szöveg

médiumok = nyelv, zene, kép, tánc

megnyilatkozás (utterance) = a beszédaktus-elmélet szerint két hallgatás között elhangzó beszédmenyiség; a magyarban ennek a végét többnyire ereszkedő vagy emelkedő hangjelzés jelzi

megszerkesztettség = a szövegnek az a tulajdonsága, amely konstrukcióját mutatja

mikrostruktúra (**mikroszerkezeti egység**) = a makrostruktúra kisebb, lokális összefüggésekből formálódó tartalmi és szerkezeti egysége (szövegmondat, bekezdés)

monológ = a szövegforma egyik típusa: egyirányú közlés

multimediális szöveg = a verbális csatorna mellett más közlési csatornán is érkező olyan heterogén jelegyüttes, amelyben az extralingvisztikai eszközök egyenrangúak vagy meghatározók

névmásítás = névmással való helyettesítés a szövegben (→ **pronominalizáció**)

posztcedens = a névmással egyenértékű később említett szövegelem

preszuppozíció → **előfeltevés**

proforma = szövegbeli helyettesítő nyelvi elem

pronomen = a szövegben főnevet (főnévi csoportot) helyettesítő névmás

pronominalizáció → **névmásítás**

propozíció = a külvilágra vonatkozó utalás; a mondategységnek megfelelő logikai egység

referencia = egy adott valóságdarabra, a szövegen kívüli világra utalás; lehet explicit (nyelvi jellel) vagy implicit

referenciális jelentés = a szövegjelentés egyik típusa: a szövegvilágra utaló jelentés

réma = a mondat újdonságot, információt tartalmazó része

szemiotikai szövegtan = a jeltan részeként szereplő szöveg

szituáció = a tér-idő és a beszéd-társak függvényében változó helyzet; a nyelvi interakcióban résztvevők szociokulturális helyzete, kapcsolata; a szövegalkotást, a közlést meghatározó pragmatikai tényezők összessége: ki, kinek, miről, hol, mikor, miért, hogyan... mond el valamit (↔ **beszédhelyzet**, → **kontextus**)

situacionális jelentés = a beszédhelyzettől meghatározott jelentés (↔ **kontextuális jelentés**)

szöveg = a nyelvi kommunikáció szerkezeti egysége

szövegalkotás = szöveget létrehozó nyelvi tevékenység

szövegbefogadás = szövegértő olvasás és a hallott szöveg értelmezése

szövegértés = a szövegbe kódolt üzenet jelentésének az újrateremtése vagy (egyes újabb feltevések szerint) megteremtése

szövegfajta → **szövegtípus**

szövegfonetika = a textológia egyik ága: a szövegfonetikai eszközhasználatot vizsgáló diszciplína

szöveggrammatika = a textológiának az az ága, amelyik

1. a mondategységen és a szövegmondaton túlmutató grammatikai elemeket vizsgálja,
2. a szövegmondatok és a nagyobb szövegegységek között működő szöveggrammatikai összetartó erőt is kutatja

szöveginterpretáció = szövegmagyarázat, szöveganalízis, azaz a szöveg mélységeibe való behatolás

szövegjelentés =

1. nyelvi elemek aktuális (azaz pragmatikai tényezőktől determinált) szintaktikai szerkezetének és értelmének együttese által meghatározott jelentés;
2. a befogadó által a szövegnek tulajdonított jelentés

szövegkompetencia = a szövegalkotónak a kommunikációra és a szövegekészítésre vonatkozó tudása: gondolatainkat mondatokká széttagoló vagy a mondatokat szöveggé szervező képességünk, készségünk

szövegmondat = a szöveg egy közlési alapegysége

szövegösszefüggés = a szövegmondatok láncát összekapcsoló tevő szervező erő

szövegösszetartó erő = a szöveg belső szervezettségét biztosító erő

szövegpragmatika = a textológiának az az ága, amelyik a szövegjelentésnek, illetve a szövegalkotónak és szövegbefogadónak a viszonyát, ennek közléshelyzetben való megvalósulását kutatja

szövegpercepció = szövegérzékelés: a szöveg észlelése, akusztikus felfogása

szövegrecepció = a szöveg jelentésének elsődleges, felszínes felfogása

szövegsemantika = a textológiának az az ága, amelyik a nyelvi jelek és jelentések szöveg szintű viszonyát, a szöveg jelentésszerkezetét tárgyalja, a **szöveg jelentéstana**

szövegtan = tudományosan rendszerezett ismeretanyag a szövegről (→ **textológia**)

szövegtipológia = a textológiának az az ága, amelyiknek feladata a szövegtípusok specifikumainak feltárása

szövegtípus = **szövegfajta** = hasonló szövegjellemzők alapján keletkező szövegcsoporthoz tartozó fogalom a szövegműfajnál, mert a szépirodalom szövegműfajain kívül a legkülönbözőbb funkcionális szövegek is beletartoznak

szövegvilág = a szöveghez hozzákapcsolt tényállások összessége

szuperstruktúra = az egyes szövegtípusok tartalomtól független, invariáns elemekből álló, elvont szerkezete; szövegtípust reprezentáló modell (↔ **makrostruktúra** ↔ **mikrostruktúra**)

szupraszegmentális sajátságok = **paralingvisztikai sajátságok** = a nyelvi jelekhez kötődő szövegakusztikus sajátosságok (hangerő, hangsúly, hangmagasság, dallam, hangszín, hangterjedelem, hangmodulációk)

társalgáselemzés (discourse analysis) = a → **dialógusok** empirikus kutatása

tartalomelemzés = többnyire hosszú szövegek jelentésértelmezésére alkalmas eljárás

téma = az aktuális mondattagolás fogalmaként a mondatnak az ismert eleme, többnyire első része, amely kijelöli a → **rémában** kifejeződő információhoz azt a tartalmat, amiről szó van (→ **topic**)

téma-réma felosztás (→ **aktuális mondattagolás**) = a mondat struktúrájának ismert és ismeretlen szerinti felbontása, vagyis a mondat információstruktúrájára vonatkozó tagolás, hasonló a → **topic-comment felosztáshoz**, ezért sokszor azonosítják is vele

tematikus progresszió = a szöveg mondatainak → **téma-réma kapcsolódása**

tételmondat = a szöveg → **bekezdésének** szemantikai szempontból legfontosabb gondolata

textológia = tágabban értelmezett → **szövegtan**, amelybe a szövegalkotás és -befogadás is beletartozik

textúra = a szövegben meglevő visszatérő elemek által alkotott lineáris szerveződés, azaz a szöveg grammatikai szerkezete

topic = az aktuális mondattagolás fogalmaként a mondat hangsúlytalan nominális és / vagy adverbális első szakasza (↔ **comment**)

topic-comment felosztás = a mondatstruktúrán alapuló felosztás, hasonló a → **téma-réma felosztáshoz**, ezért sokszor azonosítják is vele

tudáskeret = a szövegértelmezést biztosító ismereteink halmaza

utalás = szövegkapcsolási mód

2.5. Tolcsvai Nagy Gábor *A magyar nyelv szövegtana* című művének alapfogalmai és értelmezésük

aktuális tagolás

A nyelvtani alapú szövegmagyarázatok egyikét dolgozta ki a *Prágai Nyelvész kör* újabb nemzedéke az aktuális mondattagolás (*funkcionális mondatperspektíva*) szöveg szintű alkalmazásával és a **tematikus progresszió** kategóriájának bevezetésével, bár ebben az elméletben a mondattéma (**topic**) azonosul a szövegtopikkal, amely elméleti és empirikus nehézségeket vet föl, a kapcsolódástípusok ritkán tapasztalhatók tisztán, valamint a tematikus progresszió nem írja le a szöveg alapvető jelentésbeli szerkezetét. (25.)

bekezdés

A bekezdés a szöveg mezoszintű értelmi és funkcionális egysége. A bekezdést valamilyen kiemelkedő, előtérben álló téma vagy értelemszerkezet fogja össze; belső szerkezetét a nagyjából azonos szövegfókuszok, a hol megszakadó, hol folytató-dó tematikus progresszió és mellérendelések, a megnevezett, kifejtett vagy bennfog-lalt fogalmi sémák, továbbá a részlegesen változó nézőpont-, tér- és időviszonyok rendszere együttesen adja. Egyes bekezdésekben a csúcspont a központi egység, amely megnevezi a bekezdés témáját a bekezdés elején vagy végén. A bekezdés csak részlegesen különül el a megelőző és azt követő szövegrészekről. (299.)

fogalmi séma

A tudásszerveződési módok általánosságban a fogalmi séma kategória alá sorolódtak be mind a kognitív pszichológiában, mind a szociálpszichológiában. A magyarázatok a fogalmi sémákat az elemi kogníció (külső és belső eredetű információfeldolgozás) és a megvalósuló viselkedés közötti mintaadó és mintaközvetítő rendszereknek tekintik. A fogalmi sémák egyik legfontosabb tulajdonsága az, hogy nem független, objektív tudásszerveződési módok, hanem mindig a beszélő / hallgató reprezentációi, amelyek a nyelvi interakció során aktivizálódnak, kapcsolatba kerülnek a beszéd-helyzetnek és a beszédpartner viselkedésének észlelt adataival. A fogalmi sémát a beszédben működésbe hozhatja egy szó vagy egy nagyobb nyelvi egység vagy akár bennfoglalás is. (75-76.)

A fogalmi séma (tudáskeret, forgatókönyv) mint mentális modell, mint a tudás elméleti összetett elrendezése a szöveg mezoszintjének koherenciájához hozzájárul-hat a pusztán említéssel, a fogalmi séma részleges kifejtésével (összetevőinek szöveg-beli sorbavételével) és a fogalmi séma megnevezésével és egyidejű részleges ki-fejtésével. A fogalmi séma részleges kifejtése a szövegben történhet áttételesen, kö-vetkeztetés, bennfoglalás vagy előfeltevés révén is. (280.)

kohézió

Halliday és Hasan a szöveget egységes egésznek tekintik, a nyelvhasználat egységé-nek, méghozzá szemantikai egységének. A szöveg nem mondatokból áll, hanem mondatok által realizálódik. A kohéziós viszonyok szemantikai természetűek, és el-vileg nincsen köztük a mondathatárokhoz. Vagyis – és ez talán még mindig nem kel-lően méltányolt belátása a szövegtani kutatásoknak – a kohézió nem mondatokat kapcsol össze, a kohézió a szöveg egy elemének a szemantikai viszonya egy másik-hoz, amely elem az elsőnek az értelmezéséhez szükséges. A kohézió ilyen értele-mben nem mondat fölötti viszony, számára nem fontos a mondat szerkezete. A monda-tok szerkezetileg függetlenek egymástól, összekapcsolódásukat értelmezésük egyes összetevői teszik lehetővé, vagyis a jelentés szintjén érvényesülhet a kohézió. A szö-veg létrehozása szempontjából nem annyira a kohézió mértéke a lényeges, hanem az a tény, hogy egy elemet egy másik elem értelmez, vagyis a kohézió jelenléte.

Halliday és Hasan a következő kohéziótípusokat különíti el: **referencia, helyet-tesítés, ellipszis, konjunkció, lexikai kohézió.**

A nyolcvanas években a szövegtanról szóló tudományos diskurzus megegyezni látszott egyes alapvető szempontok és a hozzájuk tartozó kategóriák értelmezésében, amelyet a legjobban talán a **konnexitás**, a **kohézió** és a **koherencia** hármassága kép-visel. Jóllehet a különféle irányzatok nem tekinthetők egységesnek a kategóriák meghatározásában sem, mégis viszonylagos konszenzus alakult ki a tekintetben,

hogy a *konnexitás a grammatikai elemek viszonya, a kohézió szemantikai szinten érvényesül, a koherencia pedig pragmatikai szinten.*

A hazai szakirodalomban is a legelterjedtebb ilyen színtező modell a szintaktikai, szemantikai és pragmatikai szintbe sorolt szövegösszetartó elemek rendszere. Ez a három szint adja a szöveg három szintjét. A rendszerben a **szintaktikai szövegösszetartó elemek a konnexitás kategóriájába tartoznak, a szemantikai szövegösszetartó elemek a kohézió kategóriájába, a pragmatikai szövegösszetartó elemek pedig a koherencia kategóriájába.** A modell Morris (1938) szemiotikai rendszeréből ered, annak minden strukturalista jellegzetességét megtartva. (116.)

2.6. De Beaugrande – Dressler *Introduction to Textlinguistics* című művének alapfogalmai és értelmezésük a mű magyar fordítása alapján

A SZÖVEG fogalmát úgy határozhatjuk meg, hogy szöveg minden olyan KÖZLÉS, amely a SZÖVEGSZERŰSÉG **hét** ismérvének eleget tesz. (23.)

Az **első** ismérvet KOHÉZIÓNAK nevezzük. Ez azt jelenti, hogy a SZÖVEGFELSZÍN részei, vagyis maguk a hallott vagy látott szavak között milyen *kölcsönös összefüggések vannak egy adott szósorozaton belül.* A felszíni összetevők nyelvtani alakzatok és konvenciók alapján **függnek** egymástól, vagyis a kohézió a GRAMMATIKAI FÜGGŐSÉGEKEN alapul. (24.)

A **második** ismérvet KOHERENCIÁNAK fogjuk nevezni. Ez a SZÖVEGVILÁG összetevői, vagyis a szövegfelszín *alatt* meghúzódó FOGALMAK és VISZONYOK *kölcsönösen elérhető és releváns* voltára utal. A FOGALOM esetünkben úgy határozható meg, mint valamely tudás-alakzat (kognitív tartalom), amely többé-kevésbé egységesen és következetesen elérhető vagy aktivizálható a tudatban. A VISZONYOK azon fogalmak közötti KAPCSOLATOT jelentik, amelyek együtt jelennek meg a szövegvilágban... A viszonyok néha nincsenek EXPLICITÉ téve a szövegben, vagyis nincsenek közvetlenül AKTIVIZÁLVA felszíni kifejezések révén. Az ember annyi viszonyt tesz hozzá az előtte álló szöveghez, amennyi csak szükséges ahhoz, hogy a szöveg értelmes legyen. (25.)

A kohézió és koherencia **szöveg-központú** fogalmak, amelyek a szövegek anyagára irányuló műveleteket jelölnek. Ezen kívül **felhasználó-központú** fogalmakra is szükségünk van, amelyek a szövegek révén történő kommunikációra általában vonatkoznak, a szövegek létrehozóinak és befogadóinak az oldaláról egyaránt.

A szövegszerűség **harmadik** ismérvét SZÁNDÉKOLTSÁGNAK nevezhetjük. Ez a szöveg **létrehozójának** arra az igyekezetére vonatkozik, hogy a létrehozott közlés kohézióval rendelkező és koherens szöveget alkosson, amely teljesíteni képes a létrehozójának szándékait. (29.)

A szövegszerűség **negyedik** ismérve az ELFOGADHATÓSÁG, amely a szöveg **befogadójának** hozzáállására vonatkozik, s amelynek révén a befogadott közlés kohézióval rendelkező és koherens szöveget alkot, amely a befogadó számára valamilyen használhatóságot vagy relevanciát mutat. (30.)

A szövegszerűség **ötödik** ismérve a HÍRÉRTÉK. Ez arra vonatkozik, hogy a szövegben előforduló közlés mennyire várt vagy váratlan, illetve ismert vagy ismeretlen. (32.)

A szövegszerűség **hatodik** ismérve HELYZETSZERŰSÉGnek nevezhető és azokat a tényezőket érinti, amelyek egy szöveget RELEVÁNSSÁ tesznek az adott HELYZETHöz képest. (33.)

A szövegszerűség **hetedik** ismérve az INTERTEXTUALITÁS nevet viseli és azokra a tényezőkre vonatkozik, amelyek valamely szöveg felhasználását egy vagy több olyan szöveg ismeretétől teszik függővé, amellyel a befogadó korábban találkozott. (34.)

2.7. A szemiotikai-textológia alapfogalmai és értelmezésük Petőfi S. János *A szöveg mint komplex jel* című műve alapján

• *A szemiotikai textológia általános jellemző jegyei* (87-88)

- a kommunikációs helyzet flexibilis modelljével operál,
- a szövegeket speciális formai és szemantikai felépítéssel rendelkező komplex jeleknek tekinti,
- különböző interpretációtípusokat különböztet meg,
- a felépítések számára különféle organizációformákat definiál,
- megkülönbözteti a szöveg értelmi, referenciális és kommunikatív jelentését,
- az interpretálást interpretációs bázisok (tudás-, feltételezés- és elvárásrendszerek) segítségével hajtja végre,
- az analitikus értelmező interpretáció előkészítésére preparatív gyakorlatokat alkalmaz,
- az interpretáció eredményeinek reprezentálása számára különféle kanonikus rendszereket bocsát rendelkezésre.

• *A kommunikációs helyzet szerkezete* (88-89)

- egy kommunikációs helyzetben két 'szerepet' szükséges megkülönböztetni: az alkotó és a befogadó szerepét (az elsőt „feladónak”, a másodikat „címzettnek” is szokás nevezni); dialógikus kommunikációs helyzetben ezeket a szerepeket a kommunikátorok felváltva töltik be;
- az alkotás és a befogadás ideje illetőleg helye / tere az esetek többségében nem azonosak;
- a kommunikátorokat egyrészt az az intenció jellemzi, amellyel az adott kommunikációs helyzetben részt vesznek, másrészt azoknak a bázisoknak a konfigurációja, amelyet a kommunikációs folyamatban használnak;
- egy inputból kiindulva az alkotó létrehozza szövegének (szövege éppen aktuális részének) fizikai testét (*vehiculum* [= Ve]);
- ez a vehikulum (vagy az alkotó által létrehozott formájában vagy egy közvetítő által új vehikulummá transzformálva) a vehikulum médiumspecifikus felépítése által megkívánt percepció csatornán vagy csatornaconfiguráción bekerül a befogadó bázisrendszerébe;
- a befogadó kétféle módon reagálhat a percipiált vehikulum(ok)ra: nem interpretatív módon, amely esetben csupán a befogadás reá gyakorolt hatását mutatja, vagy interpretatív módon, amely esetben a percipiált vehikulum(ok)hoz egy vagy több interpretációt rendel.

• *A szöveg mint komplex jel összetevői (90-91)*

Ve: a szöveg fizikai teste (*Vehiculum*);

F: a vehikulum fizikai-szemiotikai arca (*Figura*);

L: a vehikulum nyelvi-szemiotikai arca (*Lingua*);

[ebben a kontextusban a 'nyelvi' szakszót tág értelemben használom, azaz olyanban, amely nem csak a verbális nyelvre utal];

Velm: a vehikulum mentális képe (*Vehiculum-Imago*);

Fo: a vehikulum formai architektónikája (*Formatio*);

Fc: a vehikulumhoz az adott kommunikációs helyzetben rendelhető formai felépítés (*Formatio contextualis*);

[**Velm** és **Fc** ugyanannak az entitásnak két arca: az első a **Ve**-mal analóg arc, a második ennek kategóriális megfelelője];

Fσ: a vehikulumhoz a rendszerszerű ismeretek alapján rendelhető formai felépítés (*Formatio systemica*);

Se: a vehikulum (nyelvi-)szemantikai architektónikája (*Sensus*);

Sσ: a vehikulumhoz a rendszerszerű ismeretek alapján rendelhető (nyelvi-) szemantikai felépítés (*Sensus systemicus*);

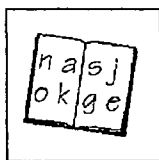
Sc: a vehikulumhoz az adott kommunikációs helyzetben rendelhető (nyelvi-)szemantikai felépítés (*Sensus contextualis*);

Relm: a relátum mentális képe (*Relatum-Imago*);

[**Relm** és **Sc** ugyanannak az entitásnak két arca: az első az **Re**-mal analóg arc, a második ennek kategóriális megfelelője];

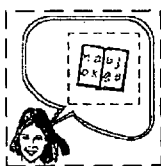
Re: egy olyan tényállás-konfiguráció, amely az interpretátor véleménye szerint az adott vehikulumban feltehetően kifejezésre jut (*Relatum*);

Az összetevőket a következő piktogramokkal is szemléltetjük:

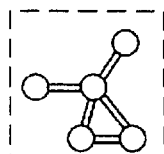
Egy lexikai elemekből létrehozott szöveg fizikai testét (a latin nyelvből vett szakszóval a *vehikulumot*) jelző piktogram.

Hasonló piktogramok készíthetők lexikai és más médiumok (képi és zenei illusztrációk) elemeiből létrehozott szövegek fizikai testére vonatkozóan is.

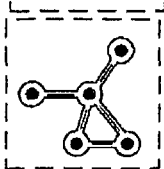

Egy lexikai elemekből létrehozott szöveg fizikai testének a szövegalkotó vagy szövegbefogadó elméjében létrejött (létrehozott) mentális képét (a latin nyelvből vett szakki-fejezéssel a *vehikulum-imágót*) jelző piktogram.

Hasonló piktogramok készíthetők lexikai és más médiumok (képi és zenei illusztrációk) elemeiből létrehozott szövegek fizikai testének mentális képére vonatkozóan is.

Egy szöveg fizikai testének, illetőleg e fizikai test mentális képének *formai felépítését* (a latin nyelvből vett szakszóval a *formációt*) jelző piktogram.

Egy szöveg fizikai testének, illetőleg e fizikai test mentális képének *nyelvi-jelentéstani felépítését* (a latin nyelvből vett szakszóval *sensusát*) jelző piktogram.

A formai felépítésre és a nyelvi-jelentéstani felépítésre utaló piktogramok hasonlósága azt hivatott kifejezésre juttatni, hogy az utóbbi felépítésnek az előbbi a hordozója.

Az annak a tényállás együttesnek, világdarabnak, *univerzum-szeletnek* (a latin nyelvből vett szakszóval *relátumnak*) a *mentális képét* (a latin nyelvből vett szakkifejezéssel a *relátum-imágót*) jelző piktogram, amelyre a fizikai test feltehetően utal, s amely ennek következtében a fizikai testhez a formai és nyelvi-jelentéstani felépítés közvetítésével, mint lehetséges nem nyelvi jelentés hozzárendelhető.

Magára arra a tényállás együttesre, világdarabra, *univerzum-szeletet* (a latin nyelvből vett szakszóval *relátumot*) jelző piktogram, amelyre a fizikai test feltehetően utal, s amely ennek következtében a fizikai testhez a formai és nyelvi-jelentéstani felépítés közvetítésével, mint lehetséges nem nyelvi jelentés hozzárendelhető.

A „relátum” szakszó a latin *referro* (utalni) ige „az utalt” értelmű *participium perfectuma*

A piktogramok használatának előnye abban áll, hogy az összetevőket nem kell időről-időre verbálisan értelmezni.

Egy szöveg formai és szemantikai felépítésének összetevői a fentiekben értelmezett szemiotikai elemek. Ami a felépítéseket illeti, különbséget kell tennünk egyrészt kontextuális és rendszerszerű, másrészt formai és szemantikai felépítés között.

A szemiotikai-textológiában a formai felépítés a jelölő (szignifikáns (*significans* /= *Ss*/)), a szemantikai a jelölt (szignifikátum (*significatum* /= *Sm*/)).

Válasszuk szemléltető példának Nemes Nagy Ágnes következő négy sorosát (91-93):

AMIKOR

Amikor én istent faragtam,
kemény köveket válogattam.
Keményebbeket, mint a testem,
hogy, ha vigasztal, elhihessem.

A vehikulum

fizikai-szemiotikai arca két részből álló nyelvi tárgy, első része egyetlen elemből képzett, második része négy alkotóelemből álló egyetlen tömb;

nyelvi-szemiotikai arca egy, a magyar nyelv szavaiból létrehozott képződmény.

A *vehikulum* (vizuális) *imágója* az a vizuális mentális kép, amely emlékezetünkben akkor is megmarad, ha bizonyos ideig tartó szemlélés után a vehikulumot eltávolítjuk látóterünkéből.

A *vehikulumhoz* az *interpretátor által az adott befogadási helyzetben a következő formai felépítés rendelhető:*

a *fizikai-szemiotikai archoz*: egy csupa nagybetűvel szedett, címnek értelmezhető sor követő négy, közel azonos hosszúságú sorból álló szövegtest;

a (*lexikai*) *nyelvi-szemiotikai archan*: a címként felfogott sort egyetlen időhatározó szó alkotja; a szövegtestet két két-két sort alkotó (nagybetűvel kezdődő és ponttal záródó) összetett szövegmondat képezi, amelyeket formailag a „*kemény*” – „*keményebbeket*” szópár, valamint a „*faragtam*”, „*válogattam*”, „*testem*”, „*elhihessem*” szóalakok egyes számú első személyre utaló szuffixumai kapcsolnak egymáshoz;

a (*metrikai-ritmikai*) *nyelvi-szemiotikai archan*: mind a négy sor kilenc szótagú, maga a kompozíció páros rímű.

Percepció apparátusunk a *vehikulum* fizikai testét és formációjának (nyelvi és poétikai) kategóriákkal történő értelmezését „egység”-ként percipálja. Ezzel kapcsolatban szokás mondani, hogy nincs naiv (fizikai test)-percepció, azt percipáljuk fizikai testként is, amihez „kategoriálisan” „hozzá tudunk férni”.

A továbbiakban csak a nyelvi szemiotikai arccal foglalkozom.

Tekintettel az adott *vehikulum* kis terjedelmére és felépítésére, hozzá a *mondatnyelvészet* és *szövegnyelvészet* rendszerszerű ismereteit alapul véve az *interpretátor* ugyanazt a *formai felépítést* tudja rendelni, mint amelyet az adott befogadási helyzetben rendelt.

Ami a *vehikulumhoz* az *interpretátor által a nyelvi rendszer alapján rendelhető szemantikai felépítést* illeti: az „*istent faragtam*” kifejezés konvencionálisan szobrászi tevékenységre utal(hat). Ezzel egybehangzónak tekinthető az első összetett mondat második összetevőjének („*kemény köveket válogattam*”) *sensusa* is. Megszűnik azonban az egybehangzóság a második szövegmondat *sensusának* létrehozásakor: nem értelmezhetők ugyanis konvencionális *sensussal* sem a 'kövekre' utaló „*keményebbeket, mint a testem*”, sem a 'faragott istenre' utaló „*vigasztal*”, sem az 'erre a vigasztalásra' utaló „*elhihessem*” kifejezések.

A *vehikulumhoz* az *interpretátor által az adott befogadási helyzetben rendelhető szemantikai felépítésben* azokat a kifejezéseket, amelyekhez első fokú interpretáció keretében a nyelvi rendszer alapján nem tudunk *sensust* rendelni, meg kell próbálnunk újraértelmezni.

Mínthogy első fokú interpretáció keretében nem tudunk az adott *vehikulumhoz* sem a nyelvi rendszer, sem a kommunikációs helyzet alapján *sensust* rendelni, nem tudunk

relatum-imágót se, mert a *sensust* és a *relátum-imágót* egymással összetartozó egységként értelmezzük.

Az előzőekben kifejtettek következtében itt *relátumról* se tudunk beszélni.

Az „Amikor” című vers jelölőjét, *szignifikánsát* azok az elemek alkotják, amelyeket a vehikulmmal / vehikulum-imágóval és a formációval kapcsolatban a fentiekben értelmeztünk, jelöltjét, *szignifikátumát* pedig a *sensussal*, *relátum-imágóval* és *relátummal* kapcsolatban értelmeztettek. Minthogy szignifikátumot az első fokú interpretáció keretében létrehozni nem tudtunk, egyelőre arra a kérdésre se tudunk válaszolni, hogy az „Amikor” című vers szemiotikai-textológiai értelemben szöveg-e.

• Az *interpretációk* típusai (93-95)

Az interpretációkkal kapcsolatban mindenekelőtt különbséget kell tennünk *spontán* és *elméleti* interpretáció között. Az elsőt intuitív módon, a másodikat egy elmélet keretében (attól vezérelve) hozzuk létre.

Az *elméleti interpretáció* két alaptípusa az *értelmező* és az *értékelő*. Az *értelmező* interpretációnak az a feladata, hogy egy vehikulumhoz vagy egy vehikulum tetszőleges összetevőjéhez formai és szemantikai felépítést (<significans, significatum> [= <Ss, Sm>] párt) rendeljen; az *értékelő* pedig az, hogy ezeket a felépítéseket adott értékrendszer (ek) alapján minősítse.

A *felépítések* szempontjából az *értelmező* interpretáció, mint eredmény, lehet *strukturális*, – azaz olyan, amelyik csak a felépítések elemei között értelmezett statikus relációkat reprezentálja, vagy *procedurális*, – azaz olyan, amelyik a statikus relációk reprezentálásán túl az ezeknek a relációknak logikai-temporális feltárására vonatkozó információkat is tartalmaz.

Az *interpretációk modalitása* szempontjából mind a *strukturális*, mind a *procedurális* interpretáció lehet *leíró*, – azaz olyan, amelyik csupán az interpretáció eredményét reprezentálja anélkül, hogy explicit módon arra vonatkozó érvelést is tartalmazna, hogy miért az éppen adott interpretáció lett létrehozva, vagy *argumentatív*, – azaz olyan, amelyik ilyen érvelés reprezentációját is tartalmazza.

A fentiekben megfogalmazott kommentárok világosan mutatják, hogy azok egy – *értelmező* (azaz az interpretálandó vehikulumhoz felépítéseket rendelő, de azokat nem értékelő),

– *strukturális* (csak a statikus relációkra tekintettel lévő, az azok felfedésének folyamataira, procedúrájára nem),

– *leíró* (a felépítéseket csupán bemutató, de azok jellege mellett nem érvelő) interpretációhoz fűzött kommentárok (94).

Ami az *értelmező interpretációt* illeti, különbséget kell tennünk továbbá *első fokú*, *részlegesen figuratív* és *másodfokú* *értelmező interpretáció* között.

Első fokú interpretációról akkor beszélünk, amikor az adott vehikulum *valamennyi* alkotóeleme 'betű szerinti' értelmével interpretálható – ez az eset áll fenn a formális tudományok egy részének (például a matematikai és logikai szövegek) interpretálásakor.

Részlegesen figuratív interpretációról akkor beszélünk, amikor az adott vehikulum bizonyos elemeit 'figuratív (metaforikus, metonimikus stb.) értelmükkel' kell interpretál-

nunk, míg a többit 'betű szerintivel' – ez az eset áll fenn a szövegek nagy többségének interpretálásakor.

Másodfokú interpretációról végül akkor, amikor az adott vehikulumhoz szimbolikus jelentést rendelünk, attól függetlenül, hogy az a vehikulum betű szerinti vagy figuratív értelmével is interpretálható – általában ez az eset áll fenn költői szövegek vagy mítoszok interpretálásakor (94-95).

• *A szövegfelépítések **organizációjának** formái (97-103)*

A felépítések elemzésénél figyelembe vehetjük csupán azokat az elemeket / egységeket, amelyek az elemzendő vehikulumban fizikailag ténylegesen jelen vannak, vagy kiegészíthetjük az adott vehikulumot mindazokkal az elemekkel / egységekkel, amelyek fizikailag nincsenek ugyan jelen benne, de a fizikailag jelen lévő elemekből / egységekből levezethetően annak részét képezik; az első esetben *textuális* organizációról beszélünk, míg a másodikban *inferenciális*ról.

– A *textuális és / vagy inferenciális vehikulum referenciális / korreferenciális organizációjának formái* a referenciális / korreferenciális *nominális* és a referenciális / korreferenciális *predikatív* organizáció.

A *referenciális / korreferenciális nominális* organizáció azokra a személyekre, tárgyakra, tényállásokra utaló nominális nyelvi elemeknek az organizációja, amelyekről a szöveg feltehetően beszél; a *referenciális / korreferenciális predikatív* organizáció pedig azoknak az egyszerű vagy összetett igei szókapcsolatoknak / szintagmáknak az organizációja, amelyek az adott szöveg közléstartalmát hordozzák.

– A *textuális és / vagy inferenciális vehikulum kompozíciós organizációjának formái* a *vertikális* kompozíciós organizáció és a *horizontális* kompozíciós organizáció.

A *vertikális kompozíciós* organizáció szakkifejezés a vehikulum 'hierarchikus felépítésére' utal, arra a felépítésre, amelyik a vehikulum azonosítható minimális egységeiből kiindulva ér el a szövegvehikulumhoz mint maximális organikus egységhez.

A kompozíciós organizáció két megjelenési formái közül a *vertikális kompozíciós organizáció* az alapvető, amennyiben annak kategóriáit használjuk az organizáció valamennyi más megjelenési formájának elemzésekor.

A vertikális kompozíciós organizációban különbséget kell tennünk egyrészt a *rendszer* szintjei és a *kontextuális* szintek, másrészt *Szub*, *Mikro*, *Mezo* és *Makro* felépítés között. A felépítésekkel kapcsolatban használt szakkifejezések megválasztása olyan, hogy alkalmazhatók tetszőleges típusú verbális és nonverbális szövegek elemzésében.

Ha a verbális nyelvet vesszük szemléltető példaként

- a *Szub-felépítés* alapegységei fonológiai megkülönböztető jegyek konfigurációi,
- a *Mikro-felépítésé* egyfelől a jelentéssel nem bíró hangok (vagy betűk), másfelől a jelentéssel bíró morféimák,
- a *Mezo-felépítésé* a szavak / szóalakok,
- a *Makro-felépítés* nyelvi rendszerebeli alapegységei az egyszerű mondatok, kontextuális alapegységei (első fokú makroegységei) az egyszerű mondatoknak megfelelő szövegmondatok.

A *Mikro-felépítésben* és a *Mezo-felépítésben* értelmezhetünk másod-, harmad-, n-edfokú egységeket a közvetlenül következő felépítésszint alapegységének a határáig.

Nem tisztázott, hogy a nyelvi rendszerben mi a *Makro-felépítés* maximális egysége (az összetett mondat-e, vagy vannak a nyelvi rendszer elemeinek tekinthető mondatrészek is).

A *Makro-felépítés* kontextuális egységeinek elméletileg nincs sem alsó, sem felső határa. Bármelyik felépítésszint bármelyik egysége szöveggként funkcionálhat.

A *hierarchikus* felépítés (a vertikális kompozíciós organizáció) értelmezésében a tényállások közötti tényleges vagy feltételezhető kapcsolat (az úgynevezett *konstringencia*) különféle megnyilvánulási formái játsszák az alapvető szerepet.

A *vertikális kompozíciós organizáció* szakkifejezés, ahogy láttuk, a vehikulum 'hierarchikus felépítésére' utal. A *horizontális kompozíciós organizáció* szakkifejezés, ezzel szemben egyrészt a vehikulumot alkotó elemek (szövegmondat-összetevők, illetőleg szövegmondatok) 'lineáris, szekvenciális egymáshoz kapcsoltságára', másrészt a vertikális-kompozíció különböző hierarchiaszintjein fellelhető ismétlődő formai és szemantikai konfigurációkra.

Míg a *hierarchikus* felépítés értelmezésében a tényállások közötti tényleges vagy feltételezhető kapcsolat (a *konstringencia*) különféle megnyilvánulási formái játsszák az alapvető szerepet, a *szekvenciális* felépítés értelmezésében ezzel szemben a szövegmondatok között kimutatható formai kapcsolatok (a *konnexitás*), valamint a lexiko-szemantikaiak (a *kohézió*); a *szövegkohärenzia* feltétele a konstringens tényállás-együttes, aminek viszont nem feltétele sem a konnexitás, sem a kohézió.

• *Az első fokú értelmi, referenciális és kommunikatív jelentés (103-104)*

Egy szöveg első fokú interpretáció alapján létrehozott jelentésével kapcsolatban célszerű különbséget tenni értelmi, referenciális és kommunikatív jelentés között.

Az *értelmi* (vagy más szakkifejezéssel élve 'fogalmi verbalizált') jelentést úgy kapjuk meg, hogy a vehikulum feltételezett lexikai formációját követve létrehozzuk a lexikai elemekhez rendelt *sensusok* kombinációját, és az eredményt nyelvi-szemantikai szempontból értelmezzük. Ez a művelet megkívánhatja egyrészt azt, hogy a formáció létrehozásakor bizonyos szövegmondatokat azokban *explicit*e jelen nem lévő, de a meglévőkből kikövetkeztethető elemekkel kiegészítsünk, másrészt pedig azt, hogy az értelmezés elvégzésekor, a „szótári jelentések”-et alapul vevő jelentések alkalmazásán kívül, világra vonatkozó konvencionális ismereteket ('tudáskereteket', 'forgatókönyveket'), illetőleg feltételezéseket is alkalmazzunk. Az értelmi jelentés tehát a vehikulum *textuális* és *inferenciális* organizációjához kapcsolódik.

Mind a referenciális, mind a kommunikatív jelentés létrehozásának az értelmi jelentés képezi az alapját.

A *referenciális* jelentést a vehikulumhoz annak feltételezett (nominális és predikatív) referenciális, valamint vertikális és horizontális kompozíciós organizációja értelmezése alapján rendeljük. A *nominális* referenciális organizáció értelmezése – ahogy láttuk – egyrészt azoknak az entitásoknak (személyeknek, tárgyakkal, tényállásoknak) az azonosí-

tását jelenti a relátum-imágóban, amelyekre az értelmezendő vehikulumban feltételezetten utalás történik, másrészt e vehikulum azon lexikai elemei hálójának megalkotását, amelyeket korreferenciális ('együttutaló') elemeknek tartunk. A *predikatív* referenciális organizáció értelmezése pedig egyrészt azoknak az igei vagy más természetű predikátumoknak a meghatározását, amelyek alkalmazásával a vehikulum a tényleges vagy feltételezett világdarab tényleges vagy feltételezett tényállásait reprezentálja, másrészt az ezek között a predikátumok között feltételezett korreferenciális (együttutaló) relációkét.

A referenciális jelentés interpretatív megalkotásának azonban a referenciális organizáció értelmezése csupán egyik feltétele. Másik feltétele egy azokkal operáló elfogadható vertikális és horizontális kompozíciós organizáció létrehozhatósága. Míg az előző csak azonosítja a referált entitásokat, az utóbbi e referált entitások által létrehozott tényállások (tényállás-konfigurációk) között értelmez elvárásoknak megfelelő konstringenciarelációkat, illetve e relációkat kifejező természetes nyelvi kifejezések között lineárisan jól formált makroláncokat.

A vehikulumhoz első fokon rendelhető, minden feltételnek eleget tevő referenciális, valamint kompozíciós organizációk lehetővé teszik egy olyan referenciális jelentés értelmezhetőségét, amelynek alapján az ezekkel az organizációkkal rendelkező relátum-imágót egy (nyelvileg jól formált módon kifejezésre juttatott) konstringens világdarab mentális képének tudjuk elfogadni.

A *kommunikatív* jelentés értelmezése 'természetesnyelv-specifikus' komplex feladat. A kommunikatív jelentés ugyanis egyrészt az alapegységek (egyszerű szövegmondatok) összetevőinek adott belső elrendezésétől és prozódiajától, másrészt az adott belső elrendezésű és prozódiajú alapegységek (egyszerű szövegmondatok) lineáris sorrendjétől függ. E két elrendezéshez a különböző természetes nyelvek rendszere különböző lehetőségeket nyújt, illetve megkötésekkel értelmez. Amely nyelvben egy alapegység összetevői (illetőleg az alapegységek maguk) szekvenciálisan különféle módokon rendezhetők el, és a különböző elrendezésekhez különféle prozódiai struktúrák rendelkezhetők, egy-egy adott vehikulumban a megengedettek közül alkalmazásra kiválasztott elrendezés és prozódiai struktúra 'informatív'. Vagy azáltal, hogy az adott nyelv rendszere struktúráinak alkalmazását illetően jelöletlen, vagy azáltal, hogy a jelöletlentől való távolságának mértékében jelölt. Ezt az 'informativitást' nevezem a szóban forgó alapegység, illetőleg alapegységlánc kommunikatív jelentésének.

E három jelentésfajta adekvát tárgyalása megkívánja, hogy azokat mind az első fokú, mind a másodfokú interpretáció keretében értelmezzük.

• *Az értelmező interpretáció végrehajtásakor alkalmazott bázisok* (104-106)

A szemiotikai textológia keretében valamennyi bázis három szektor egységének tekintendő: a *tudás / hiedelem*, a *feltevések* és az *elvárások* szektoráinak. (Ez a sorrend az interszubjektivitás csökkenő foka érzékeltetéseként értelmezhető.) Olyan vehikulumok interpretálásakor pedig, amelyek percepciója nem ismételtető meg, valamennyi bázisnak tartalmaznia kell egy negyedik szektort is, a *pszichofizikai diszpozíciók* szektorát, mint-hogy nem tételezhető fel sem az, hogy az interpretátor a percepciós diszpozíciónak folya-

matosan ugyanazon fokával rendelkeznek, sem az, hogy folyamatosan valamennyi releváns információra emlékszik.

A báziskonfiguráció egyes elemei a következő jellemvonásokkal rendelkeznek:

- a *tipológiai bázis*, amely a szövegtípusokra és a kommunikációs helyzetek típusaira vonatkozó tudást és feltételezéseket tartalmazza, az interpretációfolyamatban kitüntetett szerepet játszik; az interpretátor által feltételezett típusoktól függ ugyanis, hogy az interpretáció centrális bázisának mely elemeit fogja használni az interpretatív műveletekben;

- az *interpretáció centrális bázisának* a tudás és feltevések valamennyi típusát kell tartalmaznia valamennyi lehetséges médiumra vonatkozóan, és pedig médiumspecifikus, de egyöntetű formában, azaz a rendszerbefoglalás szempontjait minden esetben az interpretáció típusai, a komplex jel szemiotikai összetevői, az organizáció típusai, valamint a kompozíciós organizáció szintjei és egységei határozzák meg. A rendszerbefoglalásnak ez a formája biztosíthatja a médiumspecifikus rendszerek kompatibilitását;

- az interpretáció centrális bázisából az úgynevezett *lokális bázisok* választják ki azokat az elemeket, amelyek a bázis által egymáshoz kapcsolt két összetevő közötti átmenetet biztosítani tudják; bizonyos értelemben a centrális bázis a 'hosszú távú memória', a lokális bázisok pedig az 'operatív memória' megfelelőjének fogható fel.

Ami a bázisok *tudás- / hiedelemszektorának tartalmát* illeti, az különböző forrásokból származhat, ha a forrásokból kiválasztott 'tartalmak' végső soron minden esetben az adott interpretátor előismereteitől és feltevéseitől függenek is:

(Aa) Az interpretátor megpróbálhatja rekonstruálni az alkotóspecifikus ismereteket / hiedelmeket.

(Ab) Az interpretátor megpróbálhatja rekonstruálni azokat az ismereteket / hiedelmeket, amelyek az adott vehikulumra vonatkozóan adekvátnak tarthatók.

(Ba) Az interpretátor operálhat saját ismereteinek / hiedelmeinek rendszerével, nem törődve annak ellenőrzésével, hogy azok az ismeretek / hiedelmek történeti / filológiai szempontból adekvátnak tekinthetők-e az interpretálandó vehikulumra és / vagy annak alkotójára vonatkozóan.

(Bb) Az interpretátor operálhat egy másik (ténylegesen létező vagy csupán elképzelt) interpretátor általa feltételezett ismereteinek / hiedelmeinek rendszerével, ebben az esetben sem törődve annak ellenőrzésével, hogy azok az ismeretek történeti / filológiai szempontból adekvátnak tekinthetők-e az interpretálandó vehikulumra és / vagy annak alkotójára vonatkozóan.

Az **A**-val jelzett esetekben *professzionista* interpretatív szövegmgközelítésről beszélhetünk, a **B**-vel jelzett esetekben ezzel szemben *privát* szövegmgközelítésről. A *privát* értelmező interpretáció végrehajtható *preparatív gyakorlatok* előzetes elvégzésével vagy a nélkül.

• Az értelmező interpretációt előkészítő gyakorlatok típusai (107-111)

A szemiotikai-textológiai szövegmgközelítés nagy súlyt helyez az úgynevezett *privát* értelmezések létrehozására is, az azzal a kérdéssel való foglalkozásra, hogy mit mond (mi mindent mondhat) az értelmezőnek egy adott vehikulum, és hogy az ilyen jellegű szövegmgközelítés számára előkészítő (preparatív) gyakorlatokat definiál.

Ezeknek, az egyébként nem csak a privát értelmezések létrehozásának előkészítésre használható gyakorlatoknak kettős haszna van:

- *érdeklődést ébresztenek* a gyakorlat végzőiben a később analitikusan (közvetlenül az eredeti szövegből kiindulóan) értelmezendő vehikulumok iránt;
- csoportosan (osztályközösségben, szemináriumban) végrehajtható értelmezések létrehozásakor a gyakorlatok eredményein keresztül indirekt módon *információt szolgáltatnak* a gyakorlat vezetője számára a szóban forgó csoportnak a tudás-/hiedelem-, feltételezés- és elvárásrendszeréről.

A preparatív gyakorlatok az esetek többségében egy-egy szövegalkotó tényezőre irányulnak, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy ha valamelyik szövegalkotó tényezőt 'megmozdítjuk' 'vele mozdul' a többi is.

• *Az értelmező interpretáció explicit reprezentálására szolgáló kanonikus rendszerek (111-112)*

Annak érdekében, hogy az értelmező interpretációról, mint eredményről interszubjektív véleménycsere létrejöhessen, tudni kell egyértelmű módon ábrázolni a formai és a szemantikai felépítés valamennyi releváns alkotóelemét. A szemiotikai-textológia elméleti keretében az explicit reprezentációk megalkotása számára kanonikus rendszerek szolgálnak, illetőleg ilyeneket kell létrehozni.

A szemiotikai-textológiának a verbális szövegek *első fokú értelmező interpretációja* számára létrehozott *kanonikus rendszerét*, *kanonikus grammatikáját* [= G] a következő rendezett hármas alkotja:

$$G = \langle L, O, D \rangle,$$

amely hármasnak összetevői a következők:

- egy *kanonikus nyelv* (*lingua canonica* [= L]),
- egy, a különféle lineáris elrendezések létrehozását vezérlő, *organizáló rendszer* [= O], valamint
- egy *determinátor rendszer* [= D], amelyik világfragmentumok létrehozását vezérli.

Ezeknek az elemeknek mindegyike maga is rendezett hármas.

$$L = \langle P, T, K \rangle, \text{ ahol}$$

- P egy relációs struktúrák létrehozására szolgáló kategoriális *propozíciós szabályrendszer*,
- T egy lexikonokból és enciklopédiákból alkotott *thesaurus* (ahol mind a lexikonok, mind az enciklopédiák halmaza egy teória alkotóelemeiként értendő), és
- K úgynevezett *korrespondencia szabályok rendszere*, amely a P által létrehozott kategoriális struktúrák elemeihez T-elemeket rendel. Az L alkalmazása eredményeit *kanonikus szövegeknek* nevezzük. (Ezekkel kapcsolatban célszerű megkülönböztetni egy fogalmi verbalizált, egy fogalmi, de teljes egészében nem verbalizálható és egy nem fogalmi (és mint ilyen csak minimális mértékben verbalizálható) összetevőt.)

- O = $\langle O^0, {}^0O, {}^{00}O \rangle$, a felső indexekkel ellátott három összetevő különféle *lineáris* organizáció létrehozásának vezérlésére szolgál:

- O^o a szintaktikai szempontból egyértelmű organizációkat definiálja,
 - oO megengedi ambig, illetőleg olyan konfigurációk létrehozását, amelyek megsértik a rendszer szabályait, végül
 - ^{oo}O valamennyi konfigurációhoz hozzárendeli a vehikulumok létrehozásához szükséges információkat.
- $D = \langle ^oD, D^o, D^{oo} \rangle$, ahol a felső indexszel ellátott összetevők különféle determinátorokat szimbolizálnak, amelyek a kanonikus szövegeket kapcsolatba hozzák interpretációjukként elfogadható *világfragmentumokkal*:
- oD tetszőleges mélységű rendszerszerű értelmezések létrehozására szolgál;
 - D^o világfragmentumok rendszerét hozza létre, és egyrészt a világfragmentumok részvilágaiban azonosítja azokat a tárgyakat (entitásokat), amelyekre az interpretálandó vehikulum utal; másrészt a vehikulumban a korreferenciálisnak tartható kifejezéseket (a világfragmentumok létrehozásakor D^o a vehikulum konfigurációs organizációjával összhangban operál – azt mondhatjuk, hogy abban a sorrendben reprezentálja a világfragmentumot, amilyenben bemutatja a vehikulum); végül
 - D^{oo} újrászervezi a világfragmentumok rendszerét, annak érdekében, hogy a vehikulumban feltehetően bemutatott világfragmentum organizációjával analóg organizációt hozzon létre.

Ez ideig az L rendszer fogalmi kerete és az O , valamint a D rendszer fogalmi keretének bizonyos részei tekinthetők kidolgozottak, de csak a kizárólag lexikai elemekből létrehozott szövegek első fokú értelmező interpretációja számára.

Az *első fokú értelmező interpretáció* explicit végrehajtása, illetőleg az interpretáció eredményének explicit reprezentálása számára szükség van továbbá olyan reprezentációs rendszerekre is, amelyek segítségével vehikulum-imágó, illetőleg relátum-imágó indikátort lehet létrehozni. Írott / nyomtatott verbális szövegekre vonatkozóan vehikulum-imágó indikátor funkcióját tölthetik be például olyan 'partitúrák', amelyeket a fonetikai ábécé és prozódiai jelek egy lehetőleg 'érzékeny' rendszerének felhasználásával lehet megalkotni.

A *másodfokú értelmező interpretáció* számára a kanonikus nyelv és a reprezentációs rendszerek elvárásunk (és eddigi tapasztalataink) szerint a fentiekben jellemzett kanonikus nyelv és reprezentációs rendszerek analógiájára hozhatók létre.